

12.00.09 Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Анотація. У статті розглядається поняття невербальних засобів комунікації. Аналізуються жести, які можуть свідчити про хибність відомостей, що повідомляються особою. Автором досліджуються тактико-психологічні прийоми, які використовує слідчий при провадженні слідчих дій.

Ключові слова: *слідчий, неправдиві свідчення, невербальні жести, тактико-психологічні прийоми, слідчі дії.*

Annotation. In the article the author examines the concept of non-verbal means of communication. Analyzes the gestures that may indicate the falsity of the information reported by the person. The author examines the tactical and psychological techniques that the investigator uses in the production of investigative action.

Key words: *the investigator, false confessions, nonverbal gestures, tactical and psychological techniques, investigative actions.*

Аннотация. В статье автор рассматривает понятие невербальных средств коммуникации. Анализирует жесты, которые могут свидетельствовать о ложности сведений, сообщаемых лицом. Автором исследуются тактико-психологические приемы, которые использует следователь при производстве следственных действий.

Ключевые слова: *следователь, ложные показания, невербальные жесты, тактико-психологические приемы, следственные действия.*

Постановка проблеми. Криміналісти неодноразово звертали увагу, що комунікативний процес в рамках спілкування при провадженні слідчих дій не вичерпує себе вербальним каналом передачі інформації, значна частина

корисних відомостей може передаватися за рахунок невербальних засобів спілкування.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сформована в Україні кримінальна ситуація зобов'язує правоохоронні органи, істотно підвищити ефективність своєї роботи. У зв'язку з цим криміналісти все частіше звертають увагу на нові, нетрадиційні методи розкриття злочинів, на можливість використання в оперативно-розшуковій, слідчій, експертній, а іноді й судовій діяльності досягнень інших наук. Невербальна інформація дозволяє нам побачити, поспостерігати за поведінкою допитуваного, тобто мовою жестів розпізнати його, побачити якусь брехню при допиті. Менш затребуваним в нашій країні виявилися знання про невербальні засоби спілкування і передачі інформації: жести, міміку, голос і інші прояви, які супроводжують мовну діяльність. Між тим, за даними вчених-психологів, у процесі взаємодії людей за рахунок невербальних засобів вираження може здійснюватися більше половини комунікації. Більш того, вони можуть виступати не тільки в якості супровідника промови, але і в ролі основного носія інформації, який замінює вербальний компонент, виконуючи ті ж функції, що і мовні засоби спілкування. Невербальні сигнали виявляються більш зручними для вираження міжособистісних відносин, емоцій; при неможливості використання вербального каналу; для регулювання комунікативного акту; для самопрезентації; доповнення та уточнення комунікативної інформації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливе значення дослідження невербальних проявів набуває у зв'язку з тим, що вони: по-перше, притаманні кожній людині; по-друге, визначаються імпульсами підсвідомості, тому у індивіда, по суті, немає можливості їх повного приховування або спотворення. Однак до цього часу не вироблені такі необхідні на практиці комплексні методики дослідження і оцінки невербального спілкування, які виступають складовою частиною пошуково-пізнавальної діяльності. Окремі рекомендації по використанню можливостей невербального спілкування у розслідуванні злочинів зустрічаються в роботах Я.В. Комісарова, В.О.

Коновалова, В.Г. Лукашевич, Л.Д. Удалова, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітько та інших.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження невербальних засобів комунікації при проведенні окремих слідчих дій.

Виклад основного матеріалу. Невербальна поведінка – це зовнішня форма існування і прояву психологічного світу особистості. Невербальні засоби комунікації – важливий об'єкт спостереження слідчого.

Відомо, що міміка, жести є однією з перших візуальних знакових систем. Найбільш вагомим аргументом на користь пріоритету невербальної мови над вербальною (словесною) служать результати, що свідчать про інтернаціональний характер основних мімічних картин, поз, наборів жестів. Також велику роль у формуванні невербальної поведінки особистості відіграє соціальне середовище, національний менталітет [10, с. 44].

Основними елементами невербальної поведінки є:

- здатність висловлювати свої думки, почерк;
- обличчя, очі, руки, інші частини тіла;
- всі рухи тіла, які виступають в якості інформативних проявів його сутності – рухи, гримаси;
- одяг, аксесуари (їх вид, стан), запахи;
- рухи, пов'язані з використанням предмета – гримання дверима, поскрипування стільцем, вертіння в руках ручки і т. д. [6, с. 176]

При проведенні слідчих дій слідчий аналізує промови учасників процесу, отримує важливу орієнтуючу інформацію. Деякі ознаки голосу людини говорять про брехливість.

Аналіз невербальних проявів у слідчій діяльності дозволило сформулювати таке розуміння невербальної інформації як складової частини криміналістичної інформації.

1. Це дані особистісного характеру. У контексті слідчого спілкування використовується для позначення відомостей, що передаються при взаємодії між людьми за допомогою немовних засобів комунікації.

2. Невербальна інформація виступає формою вираження особистості, її психологічних, соціальних і інших властивостей.

3. Джерелами (засобами) передачі невербальної інформації є: а) анатомічні елементи і ознаки зовнішності людини, що проявляються в особливостях будови тіла в цілому та окремих його частин; б) функціональні ознаки, які виражаються в поведінці і зміні в діяльності внутрішніх органів людини (серця, органів дихання, кровообігу та ін.); в) супутні ознаки, що відображають особливості зовнішнього вигляду особистості.

4. Способи і засоби передачі невербальної інформації обумовлені і біологічно, і соціально [2, с. 56].

З допомогою невербальної інформації можна виявити брехню правопорушника при допиті. Брехня - одне з тих негативних явищ, що неминуче присутнє в процесуальній діяльності. Існують дві основні форми брехні: замовчування і перекручування.

При замовчуванні брехун приховує істинну інформацію, але не повідомляє помилкової. При спотворенні ж брехун вживає якісь додаткові дії — він не тільки приховує правду, але і надає натомість неправдиву інформацію, видаючи її за справжню. Брехня як дія, якою одна людина вводить в оману іншу, роблячи це навмисне, без попереднього повідомлення про свої цілі і без чітко вираженого з боку жертви прохання не розкривати правди.

Допит – це процес отримання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваної справи. Це найпоширеніша, але і складна слідча дія. Спотворення і вигадку слід вчасно виявити і врахувати при оцінці та використанні показань. У своїй роботі, слідчий керується професійним досвідом ведення допиту із застосуванням тих чи інших тактичних прийомів і вмінням установлювати контакт з особою, підозрюваним у вчиненні суспільно небезпечного діяння, і особою, залученою у кримінальній справі в якості обвинувачуваного.

В рамках допиту невербальна інформація може відігравати значну роль на початковому його етапі, допомагаючи у вирішенні задачі по розпізнаванню істинного образу допитуваного. Відповідаючи на запитання слідчого, брехун

прагне спочатку знайти правильну відповідь у розумі. Тут же він замінює елементи правди, яку він прагне приховати, елементами вимислу [3].

Як показує практика, неправдивим показанням притаманний блідий емоційний та інформаційний фон. Це пов'язано з тим, що той, хто свідчить неправдиво, не може відтворити ті емоційні переживання, які в дійсності він повинен був відчувати. Слідчого повинно насторожувати те, що у особи, що дає показання, емоційний стан суперечить інформації, яку він доносить до слухачів. В даному випадку не можна однозначно говорити про брехливість допитуваного, так як його поведінка на допиті може бути пов'язана з хвилюванням.

Деякі особи, які завчасно готуються давати неправдиві свідчення, спеціально складають письмовий їх варіант. Такі показання можуть бути неприродно чіткими, з елементами книжкового стилю. При встановленні такої ознаки брехні представляється необхідним співвідношення з іншими методами діагностики брехні, з мовою підсвідомих жестів. [1, с. 45]

Одягаючись, людина може не усвідомлювати, яку інформацію вона передасть своїм зовнішнім виглядом. У системі засобів невербального спілкування одяг має велике значення. Цей атрибут може розповісти про смак, про вікову приналежність, коло спілкування і ін. [2, с. 54]

Найважливішими джерелами невербальної інформації є: положення рук, голови, а також жести, що пов'язані з дотиком рук до різних частин тіла людини.

На нашу думку, для слідчого істотний інтерес представляють ті жести, які можуть свідчити про хибність відомостей, які повідомляє особа.

Жести, які пов'язані з дотиками до різних частин тіла, обличчя, трактуються як брехливість, невпевненість мовця. Захист рота рукою вказує на те, що дана особа говорить не правду. Дотик до носа є завуальованим варіантом попереднього жесту. Почісування вуха свідчить про те, що людина бажає відгородитися від неприємних слів. Відтягування комірця вказує на те, що особа бреше і підозрює, що її обман розкрито. Схрещені на грудях руки свідчать про те, що особа прагне відгородитися від небажаних обставин.

Потирання повік говорить про те, що особа, що каже неправду, намагається уникнути погляду в очі своєму співрозмовнику.

У той же час, невербальну інформацію можна звести до мінімуму, вводячи в оману співрозмовника спеціальними жестами або відсутністю таких.

Панасюк А. Ю. виділяє 3 способи. Перший спосіб полягає в пред'явленні іншої програми поведінки через «вживання в образ» людини, яка відчуває інші почуття. Другий - зводиться до свідомого контролю свого поведінкового акту в рамках спілкування. Третій - полягає у формуванні заборон на підсвідомому рівні. [3, с. 28]

Дані прийоми вимагають від особи ретельної підготовки, і не можуть контролюватися тривалу кількість часу. Брехня в цих випадках може бути помічена в мікроруках, які погано контролюються самою людиною, але добре помітні оточуючим.

Для того, щоб звести до мінімуму помилки у трактуванні інформації, отриманої з аналізу жестів, необхідно розглядати всі невербальні засоби в сукупності [6, с. 176].

Знаючи слідчі для того, щоб повністю контролювати невербальну поведінку особистості, саджають допитувану особу на стілець у добре освітленому приміщенні.

Невербальна поведінка особи може бути пов'язаною з тим, що у неї на підсвідомому рівні відбувається боротьба. З одного боку, вона усвідомлює, що їй необхідно сказати слідчому правду. З іншого боку, особа розуміє, що це призведе до неприємних для неї наслідків. Відсутність у особи можливості виходу з цієї ситуації виражається в мимовільних жестах.

Як тільки особа починає говорити неправду, її тіло мимовільно здійснює певні рухи, за якими її можна викрити в брехні. Це відбувається тому, що, коли людина бреше, то її підсвідомість посиляє нервові імпульси, які проявляються у вигляді жесту і суперечать тому, що було сказано людиною [7, с. 25].

В ході проведення допиту між слідчим і особою, що дає показання, не повинно бути яких-небудь штучних бар'єрів. Наприклад, якщо допитуваний буде сидіти за столом перед слідчим, то йому буде простіше протистояти

вербальному впливу слідчого. А якщо допитуваний буде сидіти на стільці спиною до входних дверей, то це, навпаки, посилить можливість вербального впливу на цю особу.

Слідчі використовують такий прийом, як «вторгнення в особисту зону». Кожна людина вважає простір навколо себе радіусом 50 - 60 см. забороненою зоною, вторгнення в яку викликає дискомфорт. Слідчий може підійти до допитуваного, порушуючи при цьому межі даної зони, задаючи при цьому питання. Ходіння слідчого по кабінету в безпосередній близькості від допитуваного, його особистісної зони, пробуджує більш підвищений інтерес, увагу до слів слідчого. [4, с.101]

Висновки. Отже, всі ці тактико-психологічні прийоми застосовують досвідчені слідчі, коли вони стикаються з жорсткою протидією з боку особистості.

Всі способи і методи невербального впливу повинні бути в рамках закону. Єдиною головною їх метою є встановлення істини по конкретній справі.

Також необхідно пам'ятати, що слідчий сам є джерелом невербальної інформації. Тому він повинен контролювати свої як вербальні, так і невербальні реакції.

Слідчому необхідно всім своїм виглядом, жестами, репліками, заохочувати відвертість співрозмовника, бажання доводити до слідства цікаві факти, обставини злочину. Відкритість, доброзичливість слідчого мимоволі народжують у відповідь доброзичливість, бажання співпрацювати, і навпаки. [5, с. 25]

Невербальна інформація, яка надходить від суб'єкта, не має доказового і процесуального значення. Дана інформація є орієнтуючою, визначає тактику слідчих дій.

З усього вищесказаного можна зробити висновок про те, що виникає необхідність поглибленого вивчення співробітниками правоохоронних органів невербальної поведінки.

Література:

1. Еникеев М. И. Образцов В. А. Эминов В. Е. Следственные действия: психология, тактика, технология: учеб. пособие. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. - 216 с.
2. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. – К.: Вид-во «Освіта України», 2014. – 289 с.
3. Комисарова Я.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений : учеб. пособ. / Я.В. Комисарова, В.В. Семенов. — М.: Юрлитинформ, 2004. — 224 с.
4. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии : учебн. / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. — 2-е изд. — Харьков : Одиссей, 2006. — 352 с.
5. Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте): учеб. пособ. / В.Г. Лукашевич. — К. : Киевск. высш. шк. МВД, 1989. — 86 с.
6. Матюшкова Т.П. Про значення невербальної інформації при проведенні окремих слідчих дій / Т.П. Матюшкова // Слідча діяльність: проблеми теорії та практики: матер. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 22 і 26 трав. 2008 р.). — Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. — С. 176 - 178.
7. Панасюк А. Ю. А что у него в подсознании? (12 уроков по психотехнологии проникновения в подсознание собеседнике). - М. Дело, 1996. - с. 46.
8. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. - Львів: СПОЛОМ, 2001. – 224 с.
9. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладенні) / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2006. — 588 с.
10. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : моногр. / Л.Д. Удалова. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2005. — 254 с.